

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2023, c. 9, s. 2: 1337-1364

Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımında Dayanak Kabul Ettiği Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Narration Accepted by al-Mâtürîdî as a Basis for
Tafsîr -Tawîl Distinction

Şeyma ALTAY

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD,
Asst. Prof., Asst. Prof. Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology,
Department of the Science of Reading the Holy Quran and Qirā'ât.
seyma.altay@ibu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9381-6900

DOI: 10.47424/tasavvur.1356610

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Eylül / September 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Kasım / November 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Altay, Seyma. "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımında Dayanak Kabul Ettiği Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme" Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 9 / 2 (Aralık 2023): 1337-1364. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1356610>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Bu çalışma, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli eserinin mukaddimesinde *tefsir* ve *te'vil* kelimelerini tanımlarken dayanak kabul ettiği "Kim Kur'ân'ı kendi görüşüyle tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" rivayetini konu edinmiştir. Mâtürîdî'nin *tefsir* ve *te'vil* kelimeleri arasında yaptığı ayrımı, teorik ve pratik yönden inceleyen çeşitli ilmî çalışmalar mevcuttur. Bununla birlikte bu kelimelerin birbirinden farkını açıklarken muhtelif lafızlarla nakledilmiş varyantlar arasından tercih ederek istidlâlde bulunduğu ve içerisinde فَسَّرَ fiilinin geçtiği rivayet, sıhhat durumu ve sonraki eserlere yansması açısından incelenmemiştir. Bu çalışmada ilk olarak Mâtürîdî'yi *tefsir-te'vil* ayrımına götüren sürecin zihinsel arka planını anlayabilmek amacıyla art zamanlı bir okuma yaparak ondan önceki dönemde *tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin sözlüklerde, hadislerde ve tefsir eserlerinde ne şekilde kullanıldığı incelenmiştir. Mâtürîdî sonrası sözlük ve tefsir eserlerinde bu kelimelere ilişkin yer alan açıklama ve rivayetler ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ardından Kur'ân hakkında rey ile açıklamayı yapmayı yasaklayan ve Mâtürîdî'nin istidlâlde bulunduğu rivayetten farklı olan diğer rivayet tarikleri ve selef ulemasının bu konuya yaklaşımı ortaya konmuştur. Son olarak Mâtürîdî'nin *tefsiri*; "ayetler hakkında Allah şahit tutularak yapılan tek ve kesin açıklama" *te'vili* ise "ayeti muhtemel yorumlarından biriyle açıklama" şeklinde tanımlamasına imkân veren "Kim Kur'ân'ı kendi görüşüyle tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" rivayeti; sıhhat durumu, İslamî ilimlere etkileri ve Mâtürîdî'nin bu varyantı tercih etmesinin muhtemel sebepleri bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Te'vil, Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân, Rivayet, Rey.

Abstract

This study focuses on the narration, "Whoever makes a tafsîr the Qur'an according to his own opinion, let him prepare his place in Hell," which Abû Mansûr al-Mâtürîdî (d. 333/944) considered as a basis while defining the terms tafsîr and tawîl in the introduction of his work titled "Ta'wilatu'l-Qur'an." Various scholarly studies have examined al-Mâtürîdî's distinction between the terms tafsîr and tawîl from both theoretical and practical perspec-

tives. However, it has not been examined in terms of the narration, authenticity status, and its impact on subsequent works when explaining the difference between these words, while making a choice among the various wordings and containing the verb "فَسَّرَ". In this study, initially, an investigation of how the terms tafsîr and tawîl were used in dictionaries, ḥadîth literature, and exegesis works before al-Mâturîdî's time a diachronic reading was conducted to comprehend the intellectual background that led al-Mâturîdî to distinguish between them. Explanations and narrations related to these words found in dictionaries and exegesis works after al-Mâturîdî were excluded from the scope of the study. Subsequently, other narration variants distinct from the one al-Mâturîdî utilized in his argumentation, which prohibited making interpretations about the Qur'an through personal opinion and which differed from al-Mâturîdî's preferred variant, were examined. The study also presents the approach of early Islamic scholars to this issue. Finally, al-Mâturîdî's interpretation, defined as "the only and definitive explanation made with Allah as a witness regarding the verses," and his preference for the variant of the narration, "Whoever makes a tafsîr the Qur'an according to his own opinion, let him prepare his place in Hell," are analyzed in terms of their authenticity, their impact on Islamic sciences, and the possible reasons behind al-Mâturîdî's choice of this particular variant.

Keywords: Tafsîr, Tawîl, al-Mâturîdî, Tawîlatu'l-Qur'an, Narration, Opinion.

Giriş

Erken İslamî dönemden itibaren Müslümanların ihtiyaçları gereği Kur'ân ayetleri üzerinde çeşitli açıklama ve yorumlar yapılmıştır. Ancak herhangi bir bilgiye dayanmaksızın kişisel görüşlerle ayetleri açıklamak hoş görülmemiş, sakınılan ve sakındırılan bir durum olmuştur. Süreç içerisinde hem insanların bilmeye gereksinim duyduğu dinî meselelerin çözüme kavuşturulması hem de vahyin indî yorumlardan korunması amacıyla Kur'ân ayetleri hakkında açıklama yapmaya meşru bir zemin arayışı ortaya çıkmıştır. *Tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin öne çıktığı bu süreçte, ayetin anlamına dair bir açıklamaya kesinlik atfetmek ile ayetin olası bir yorumunu dile getirmenin farklılığı ortaya konmaya çalışılmıştır. İlk asırlarda yakın veya eş anlamlı kullanıldığı söyle-

nen *tefsir* ve *te'vil* kelimeleri, bazı araştırmalara göre Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den (öl. 333/944) önce,¹ bazı araştırmalara göre ise Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* mukaddimesinde yaptığı tanım denemesiyle birbirlerinden ayrılmış ve kavramsallaşma süreci başlamıştır.²

Mâtürîdî, eserinin mukaddimesine *tefsir* ve *te'vil* lafızları arasındaki farkı açıklayarak başlamıştır. *Tefsiri*; ayetin anlamına Allah'ı şahit tutmak olarak tanımlayarak bu eylemi Kur'ân'ın nüzûlüne şahitlik etmiş sahabeye has kılan müfessir, *te'vili* ise ayetleri taşıdığı muhtemel anlamlardan biriyle yorumlamak olarak tanımlamış ve sonraki dönem alimlerine hasretmiştir. Bu tasnife göre *tefsirde* tek bir yorum vardır, *te'vilde* ise farklı yorumlar bulunmaktadır. Mâtürîdî, yaptığı bu ayrımı delillendirmek için “ مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ” / *Kim Kur'ân'ı kendi görüşüyle tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*” rivayetine yer vermiştir. Bu rivayette belirtilen şiddetli sakındırmanın tefsir için geçerli olduğunu, *te'vilde* ise Allah adına açıklama yapılmadığından böyle şiddetli bir sakındırma bulunmadığını söylemiştir.³

Rey ile tefsir meselesi ve Mâtürîdî'nin tefsir-te'vil ayrımı teorik ve pratik açıdan çeşitli ilmî çalışmaların konusu olmuştur. Bu alanda çalışma yapanlardan biri olan Kadir Gürler “Kur'ân'ın Re'y İle Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere

¹ İsmail Çalışkan, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 170, 171; Enes Büyük, “Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayırımı ve Bunun Te'vilât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 216-220; Veysel Gengil, *Tefsir Te'vil Ayırımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 91-93; Enes Büyük, el-Hüseyin b. el-Fadl el-Becelî'nin (ö. 282/896) Hayatı, Tefsirciliği ve Tefsir Tarihine Etkisi”, *Diyanet İlmî Dergi* 59 (2023), 84.

² Celal Kırcı, “Ebû Mansur El-Maturîdî'nin Tefsir ve Tevil Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 291; İsmail Çalışkan, “Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri”, *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 75-77; Mustafa Öztürk, *Kur'ân ve Aşırı Yorum- Tefsirde Bâtînlilik ve Bâtînî Te'vil Geleneği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 135; Mustafa Cihad Bakkal, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 23; Ömer Dinç, “Mâtürîdî Bir Tefsir Geleneğinin Kurucusu mudur? Mâtürîdî'yi Esas Alması Bağlamında Ömer en-Nesefî'nin Te'vil Meselesine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2022), 360.

³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehlî's-Sünne*, thk. Mecdî Basellâm (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 1/349.

Eleştirel Bir Yaklaşım” isimli makalesinde rey ile tefsir konusunda hadis kaynaklarında yer alan ve *kâle* fiilinin geçtiği iki rivayetin cerh-ta’dîl değerlendirilmelerini yapmıştır. Mâtürîdî’nin zikrettiği ve içerisinde *fessera* fiilinin geçtiği varyant bu çalışmada yer almamıştır.⁴ Celal Kırca “Ebû Mansur El-Maturîdî’nin Tefsir ve Tevil Anlayışı” makalesinde söz konusu rivayetin hadis kitaplarında geçen rivayetlerden farklı olduğuna dikkat çekmiş ve hadis tekniği açısından incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵ Ali Karataş, “Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ında Kur’ân’ı Kur’ân’la Tefsir” isimli doktora tezinde Mâtürîdî’nin “*Kim Kur’ân hakkında kendi reyiyile bir söz söylerse ateşteki yerine hazırlansın*” hadisini “*Kim kendi reyiyile Kur’ân’ı tefsir ederse, ateşteki yerine hazırlansın*” şeklinde alarak rey ile tefsir yapılamayacağını; ancak te’vîl yapılabileceğini iddia ettiğini belirtmiştir.⁶ Mâtürîdî’nin bu rivayeti nakletmesiyle alakalı benzer bir çıkarım Mustafa Cihat Bakkal’ın “Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl” ismini taşıyan doktora tezinde de yapılmıştır.⁷ Veysel Gencil ise “Tefsir Te’vil Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî’de Tefsirin İmkânı Meselesi” başlıklı doktora tezinde Mâtürîdî’nin rivayeti *fessera* fiili ile aktarmasına dikkat çekmiş ve aynı dönemde yaşamış olan müfessir Ayyâşî’nin de (öl. 320/932?) tefsirinde ikinci kısmı farklı lafızlarla nakledilmekle birlikte içerisinde *fessera* fiili geçen bir rivayete yer verdiğini belirtmiştir.⁸ Fatma Demirtaş’ın hazırladığı “Mâtürîdî’nin Tefsir-Te’vil Ayrımı ve Öncesinde Pratik Boyut İle Dilsel Kullanımın İzleri” başlıklı yüksek lisans tezinde, *tefsir* ve *te’vil* kelimelerinin etimolojisi ve Kur’ân başta olmak üzere erken dönem kaynaklarda ne şekilde kullanıldığı incelenmiştir. Bu çalışmada erken dönemle ilgili bilgiler veren ve Mâtürîdî sonrası telif edilmiş eserler de kaynak olarak kullanılmıştır. Mukaddimede yer alan *men fessera...* rivayeti hakkında ise bir değerlendirme yapılmamıştır.⁹ Rey ile tefsir konusuyla alakalı olarak

⁴ Kadir Gürler, “Kur’ân’ın Re’y İle Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım” *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2004/1), 17-46.

⁵ Kırca, “Ebû Mansur El-Maturîdî’nin Tefsir ve Tevil Anlayışı”, 290.

⁶ Ali Karataş, *Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ında Kur’ân’ı Kur’ân’la Tefsir* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 52.

⁷ Bakkal, *Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl*, 22.

⁸ Gencil, *Tefsir Te’vil Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî’de Tefsirin İmkânı Meselesi*, 138.

⁹ Fatma Demirtaş, *Mâtürîdî’nin Tefsir-Te’vil Ayrımı ve Öncesinde Pratik Boyut İle Dilsel Kullanımın İzleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 86-120.

Enes Büyük'e ait "Reyle Tefsiri Yasaklayan Rivayet Bağlamında Rey-Tefsir İlişkisi" isimli makalede rey ile tefsiri yasaklayan rivayete karşı ulemanın yaklaşımları incelenmiştir.¹⁰ Çalışmada hem *kâle* hem de *fessera* fiilinin geçtiği rivayetlere yer verilmiş ancak lafızlardaki farklılıklara değinilmemiştir.¹¹ Son olarak Alena Kulinich "Personal Opinion in Qur'anic Exegesis: Medieval Debates and Interpretations of al-Tafsîr bi-l-Ra'y" isimli çalışmasında, hicrî 3. asırdan 6. asra kadar olan süreçte sünî müelliflerin tefsirde rey ile yorum yapma konusundaki yaklaşımlarını değerlendirmiştir. Bu araştırmada çalışmamıza konu olan *men fessera* rivayetinin metni üzerinde durulmamıştır.¹²

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmalarda Mâtürîdî'nin *tefsir-te'vil* ayrımı yapmasına delil teşkil eden ve Kur'ân hakkında reye dayanarak söz söylemeyi yasaklayan diğer rivayetlerden farklı olan "Kim Kur'ân'ı kendi görüşüyle tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" rivayeti; kaynağı, sıhhat durumu ve ilim geleneğine etkileri yönünden değerlendirilmemiştir. Bu makale söz konusu rivayeti yakından inceleyerek tefsir ilminin temeli sayılan *tefsir-te'vil* ayrımı meselesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışmada öncelikle Mâtürîdî'nin zihin dünyasını anlayabilmek için *tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin sözlüklerde, Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiûnun sözlerinde ve tefsir eserlerinde kullanımına yer verilecektir. Bir sonraki aşamada Mâtürîdî öncesi eserlerde Kur'ân hakkında rey ile konuşmaktan sakındıran rivayetler ve selefın bu meseleye yaklaşımı incelenecektir. Son olarak "Kim Kur'ân'ı kendi görüşüyle tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" rivayeti; kaynağı, sıhhati, Mâtürîdî'nin rivayetin bu varyantını tercih etme sebebi ve bu tercihin etkileri bakımından incelenecektir.

1. Mâtürîdî Öncesi Dönemde Tefsir ve Te'vil Kelimeleri

Mâtürîdî, *tefsir* ve *te'vil* kelimelerini kesinlik içeren ve kesinlik içermeyen Kur'ân açıklamaları olmaları yönünden ayırmıştı. Bu kavramsallaşmaya giden süreçte Mâtürîdî öncesi kaynaklarda bu kelimelerin ne şekilde kullanıldığını

¹⁰ Enes Büyük, "Reyle Tefsiri Yasaklayan Rivayet Bağlamında Rey-Tefsir İlişkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019), 666.

¹¹ Büyük, "Reyle Tefsiri Yasaklayan Rivayet Bağlamında Rey-Tefsir İlişkisi", 647.

¹² Alena Kulinich, "Personal Opinion in Qur'anic Exegesis: Medieval Debates and Interpretations of al-Tafsîr bi-l-Ra'y", *Der Islam* 99/2 (2022), 476-513.

görmemiz söz konusu ayrıma imkân veren filolojik bağlamı anlamamızı sağlayacaktır. Halil b. Ahmed (öl. 175/791), *tefsir* kelimesini açıklamak ve ayrıntılı olarak izah etmek,¹³ *te'vili* ise farklı manalar taşıyan ve bundan dolayı lafzî manasının dışında bir açıklamayla doğru anlaşılması mümkün olan bir sözü *tefsir* etmek şeklinde açıklamıştır.¹⁴ Halil b. Ahmed'in *te'vile* konu olan lafzı, doğru bir şekilde açıklamaya çalışma eylemini de *tefsir* olarak isimlendirdiği dikkat çekmektedir. Ayrıca sözlüğünde ayet açıklamaları için *fessera* fiilini kullandığı görülmektedir.¹⁵ İbn Kuteybe (öl. 276/889) ve İbn Düreyd (öl. 321/933) sözlüklerinde *fessera* fiilini herhangi bir kelimeyi ya da bir meseleyi açıklama amacıyla zikretmişlerdir.¹⁶ Ebû Ubeyd (öl. 224/838) ile İbnü'l-Enbârî'nin (öl. 328/940) *te'vil* kelimesini bir sözün açıklaması,¹⁷ bir durumun seçenekleri arasından çıkan sonuç, çıkarım¹⁸ anlamlarında kullandıkları görülmektedir.

Kur'ân'da Âl-i İmrân sûresi 7. ayetteki *te'vil* kelimesini Zeyd b. Ali (öl. 122/740) ve Ma'mer b. Müsennâ (öl. 209/824?) *tefsir*¹⁹ kelimesi ile Ferrâ (öl. 207/822) ise müddetin *tefsiri* olarak açıklamıştır.²⁰ Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) ise Yûsuf sûresi 36. ayetteki *te'vil* kelimesini *tefsir* kelimesi ile açık-

¹³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmîrî (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.) 7/247.

¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 8/369.

¹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 4/22.

¹⁶ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Cerâsîm*, thk. Muhammed Câsim (Dimaşk: el-Vezâretü's-Sekâfe, ts.), 1/379, 2/288; İbn Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-Luğa*, thk. Remzî Münîr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987), 1/70, 79; 2/1212.

¹⁷ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Çarîbu'l-hadîs*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân (Haydarâbâd: Matbaatu Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1964), 1/99; Ebu Bekir İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir fî meânî kelimetî'n-nâs*, thk. Hâtim Sâlih (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 2/78.

¹⁸ İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 2/140.

¹⁹ Zeyd b. 'Ali, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Muhammed Yusufuddin, (Haydarâbâd: y.y., 2001), 68; Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin (Kahire: Muhammed Sami Emin el-Hancî, 1959), 1/86.

²⁰ Müddet kelimesi ile Yahudilerin Muhammed ümmetinin ne kadar süre devam edeceğini hesaplamaya çalışmalarını kastetmektedir. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 1/191.

lamıştır.²¹ Bu açıklamalardan erken dönemde iki kelime arasında yakın anlamlılık ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamberin hadislerinde ve sahabenin sözlerinde *tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin Kur'ân ile ilgili açıklamaları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Hiz. Peygamber En'âm sûresi 65. ayetin²² işaret ettiği mananın gelecekte gerçekleşeceğini kastederek "henüz *te'vili* gelmemiştir" şeklinde kullanmıştır.²³ Başka bir hadiste, her dönemde dini doğru anlayan kimselerin bunu sonraki nesillere aktararak cahillerin *te'vilinden*, sapkınların kendilerine mal etmelerinden ve aşırıların tahrifinden koruyacaklarını bildirmiştir.²⁴ "İçinizden biri Kur'ân'ın tenzili için savaştığı gibi, *te'vili* için de savaşacaktır."²⁵ hadisinde ise gelecekte ayetleri faklı yorumlamadan kaynaklı tartışmaların gerçekleşeceğini de bir nevi haber vermiştir. Hiz. Peygamber, İbn Abbâs (öl. 68/687) için ettiği "Allahım! Onu dinde fakih kıl ve ona *te'vili* öğret."²⁶ duasında, İbn Abbâs'a Kur'ân'ı doğru anlama ve yorumlama konusunda kabiliyet verilmesini niyaz etmiştir. Hiz. Ali'den (öl. 40/661) gelen bir rivayette Hiz. Peygamberin Şûrâ sûresi 30. ayeti okuduktan sonra "Ali! Onu sana *tefsir* edeceğim." dediği ifade edilmiştir.²⁷

Hiz. Ömer'den (öl. 23/644) nakledilen "Son inen ayet ribâ ayetidir. Allah rasulü, o ayeti bize *tefsir* etmeden vefat etti."²⁸ cümlesinde *fessera* fiili Kur'ân ayetlerini açıklamak anlamında yer almıştır. Yine Hiz. Ömer'e ait bir rivayette Bahreyn valisi Kudâme'nin (öl. 36/656) içki içmesinin meşruiyetine delil ola-

²¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Mahmud Şehhâte (Beirut: Daru İhyâi'-Turâs, 1423), 2/333.

²² "De ki: "O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeğe ve kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya gücü yetendir." Bak, anlaşılar diye, ayetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz."

²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 3/68.

²⁴ Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beirut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 10/353.

²⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, 17/360.

²⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 4/225.

²⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, 2/78.

²⁸ Ebû Abdillâh İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. M. Fuad Abdülbaki (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1952), 2/764.

rak, “İman edip salih amel işleyenlere tatmış oldukları için günah yoktur” (el-Mâide 5/93) ayetini göstermesi üzerine, Hz. Ömer Kudâme’ye “te’vilde hata yaptığını” söylemiştir.²⁹ Hz. Ömer’in bu ifadelerinde Hz. Peygamberin açıklamalarının *tefsir* kelimesi ile, Kudâme’nin yanlış yorumunun *te’vil* kelimesi ile karşılandığı görülmektedir. Bununla birlikte bu rivayetlerin manen aktarılmış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

İstanbul kuşatmasını anlatan bir rivayette geçtiğine göre; Müslümanlardan biri düşman safına atılınca diğerleri “Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın” (el-Bakara 2/195) ayetine işaret ederek “kendi elleriyle canını tehlikeye atıyor” demişlerdir. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl. 49/669) “Ey insanlar! Siz bu âyeti bu şekilde mi *te’vil* ediyorsunuz? Bu ayet biz ensar topluluğu için nazil olmuştur.” diyerek tepki göstermiştir.³⁰ Bu ifadede de ayetin yanlış yorumlanması *te’vil* olarak isimlendirilmiştir.

İbn Abbâs Kur’ân’ın dört vecih üzere nazil olduğunu söyleyerek bu vecihleri şöyle açıklamıştır: “İnsanların cahil kalmaması gereken helal ve haramlar, alimlerin bildiği *tefsir*, Arapların bildiği Arapça ve yalnız Allah’ın bildiği *te’vil*.”³¹ İbn Abbâs’ın yaptığı bu taksimle *tefsir* ve *te’vil* arasında bir ayrım gözetildiği anlaşılmaktadır. Mukâtil’in tefsirine ondan sonrakiler tarafından ilave edilen mukaddimede de geçen bu rivayetin devamında râvî Ebû Sâlih es-Semmân (öl. 101/720) “*te’vil* nedir?” diye sormuştur. İbn Abbâs “olan şeydir” (مَا هُوَ كَائِنٌ) şeklinde yanıtlamıştır.³² İbn Abbâs’ın bu ayırımı “onun *te’vilini* ancak Allah bilir” (Âl-i İmrân 3/7) ayetine dayanarak *te’vili* gaybî meselelerle ilişkilendirdiği ve Allah’a has kıldığı anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî öncesi Kur’ân tefsiriyle alakalı eserlere baktığımızda, örneğin Yahyâ b. Sellâm’ın (öl. 200/815) eserinde ayetlerin açıklamasına dair rivayetleri “*tefsîru* Katâde, *tefsîru* Hasan” gibi sahibine nispetle zikrettiğini ve sıklık-

²⁹ el-Beyhakî, *Sünen*, 8/547.

³⁰ Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Beşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996), “*Tefsîru'l-Kur’ân*, 3 (No. 2972).

³¹ Hâris el-Muhâsibî, *Fehmü'l-Kur’ân ve meânih*, thk. Hüseyin Kuvvetlî (Beyrut: Dâru'l-Kindî, Dâru'l-Fikr, 1398), 1/248.

³² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 1/27.

la *tefsir* kelimesini kullandığını görürüz.³³ Tespit ettiğimiz kadarıyla Yahyâ b. Sellâm, eserinde *te'vil* kelimesine hiç yer vermemiştir. Ağırlıklı olarak nakil içeren bu eserde, *tefsir* kelimesi ile rivayetlerin kastedildiği ifade edilebilir. Ferrâ'nın (öl. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân'*ını incelediğimizde ayette geçen bir kelimenin dilsel bir izahına dayanarak yaptığı açıklamayı *te'vil* kelimesi ile nitelendirdiği ve "en iyisini Allah bilir" kaydını düştüğünü görmekteyiz.³⁴ Ayrıca ayette bahsedilen bir durumun gerçekleşmesi,³⁵ sonuç, akıbet³⁶ gibi sözlük anlamlarında da *te'vil* kelimesine yer vermiştir. *Tefsir* kelimesini, ayetle ilgili rivayet nakledeken "müfessirler bu kelimeyi şöyle tefsir etmiştir" şeklindeki ifadelerinde kullandığını görmek mümkündür.³⁷ Yine bir ayette geçen bir durumun, akabinde gelen ayette açıklanmasını da *fessera* fiiliyle ifade etmiştir.³⁸

İbn Kuteybe'nin eserlerinde *te'vil* ve *tefsir* kelimelerine dair bir nüansa işaret ettiği dikkat çekmektedir. *Tefsiru ğaribi'l-Kur'ân* eserinde hoş olmayan (münker) *te'vilden* ve zayıf (menhûl) *tefsirden* sakındığını söylemiştir.³⁹ Burada *te'vilin* münker, *tefsirin* menhûl olarak nitelendirilmesi; *tefsiri* rivayetle, *te'vili* dirayetle alakalı gördüğü şekilde anlaşılabilir.⁴⁰ *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân* eserinde ise "Selefin ya da mütekaddiminin *tefsir* etme hakkı vardı ama bizim öyle bir hak ve yetkimiz yoktur."⁴¹ ifadesini kullanarak *tefsiri* erken dönemde sınırlandırmıştır. İbn Kuteybe'nin *müteevvil* kelimesini ise yorumcu anlamında kullandığı görülmektedir.⁴² Taberî (öl. 310/923) *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, eserinin isminde olduğu gibi içeriğinde de sıklıkla *te'vil* kelimesini

³³ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/49-52, 1/57-60, 1/65-69, 1/158-160; 2/ 495-530.

³⁴ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/159, 1/381.

³⁵ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/441, 1/478.

³⁶ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/65, 1/79, 1/292.

³⁷ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/336, 1/353.

³⁸ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/377.

³⁹ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978), 4.

⁴⁰ Mustafa Kurt, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 94-95.

⁴¹ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 34.

⁴² İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, 67.

kullanmayı tercih etmekle birlikte, *tefsir* ve *te'vil* arasında bariz bir ayırım gözetmemiş ve bazı yerlerde eş anlamlı olarak kullandığı söylenmiştir.⁴³ Bazı araştırmacılar Taberî'nin de tefsirinde Mâtürîdî gibi bir ayırım yaptığını belirtmişlerdir.⁴⁴

İbn Düreyd (öl. 321/933) sözlüğünde kimi ayetlerin açıklamalarına yer vermiştir. Bu açıklamalarda *fessera* fiilini kullandığı ve akabinde "Allah en iyi bilendir" cümlesini kurduğu görülmektedir.⁴⁵ Kendi dirayetiyle açıklama yaptığı yerlerde, *müfessirlerin* farklı şekillerde *tefsir* ettiğini belirtmiş ve "Kendi kitabını en iyi Allah bilir" diyerek yorumunun kesinlik içermediğini vurgulamıştır.⁴⁶ Bu kullanımda Mâtürîdî'nin tanımın aksine *tefsirin* kesinlik içermediği ve birden fazla yoruma sahip olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca *tefsir* kelimesiyle ifade edilen bu açıklama çeşitliliğinin, ayetin lafzıyla ilgili kabul edilebilir açıklama farklılığını kapsadığı ve diğer anlamların yanlışlanmadığı görülmektedir.

Hadis kitaplarındaki "Kitâbü't-Tefsîr" bölümleri de *tefsir-te'vil* kelimelelerinin kullanımını anlamak bakımından önem taşımaktadır. Hadis eserlerinde Kur'ân açıklamalarına ilişkin rivayetlerin "Kitâbü't-Tefsîr" başlığını taşıyan bölümlerde zikredilmesi⁴⁷ erken dönemde hem Kur'ân hakkındaki açıklamaların *tefsir* kelimesiyle tanımlanmasının hem de *tefsirin* rivayet olarak anlaşılmasının temellerini atan unsurlardan olmuştur.

2. Kur'ân Ayetlerini Rey ile Açıklamaktan Sakındıran Rivayetler ve Selefin Yaklaşımı

Erken dönemde *tefsir* ve *te'vil* kelimeleri kavramsallaşmadığı ve rivayetlerde farklı lafızlar kullanıldığı için başlıkta *tefsir* kelimesi yerine daha genel bir ifade olan "rey ile açıklamak" ifadesini tercih ettik. Kur'ân ayetleri hak-

⁴³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 2001), 5/220, 6/180, 7/225, 14/558; Atik Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı ve Te'vil Tercihleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 69-73.

⁴⁴ Gengil, *Tefsir Te'vil Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*, 95.

⁴⁵ İbn Düreyd, *Cemhere*, 1/79-80, 1/84, 1/97, 1/114, 1/121.

⁴⁶ İbn Düreyd, *Cemhere*, 2/1219.

⁴⁷ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Dîb el-Bağa (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, Dâru'l-yemâme, 1994), 4/1623; et-Tirmizî, *Sünen*, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5/65.

kında açıklama yapan bir kişinin herhangi bir bilgiye dayanmaksızın sadece kendi görüşü ile yorum yapmasını yasaklayan, yakın lafızlarla nakledilmiş ancak öz olarak aynı manayı ifade eden çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler hem ayetlere ilişkin açıklama ve yorum yapabilmeyin imkânı hem de *tefsir* ve *te'vil* kavramlarının tanımlanmasında merkezî bir öneme sahip olmuşlardır. İmam Mâtürîdî öncesi kaynaklarda Kur'ân hakkında rey ile ya da bilgiye dayanmadan konuşmakla ilgili altı farklı varyantını tespit ettiğimiz rivayetler şöyledir:

1) مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Kim Kur'ân hakkında bilmeden konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁴⁸

2) مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Kim Kur'ân hakkında kendi rey ile konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁴⁹

3) مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَأَصَابَ فَقَدْ أَخْطَأَ

“Kim Kur'ân hakkında kendi rey ile konuşursa doğru dese de hata etmiştir.”⁵⁰

4) مَنْ قَالَ فِي كِتَابِ اللَّهِ بِرَأْيِهِ فَأَصَابَ فَقَدْ أَخْطَأَ

“Kim Allah'ın kitabı hakkında kendi rey ile konuşursa doğru dese de hata etmiştir.”⁵¹

⁴⁸ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Nâsır İbn Abdilaziz (Riyad: Dâru Künûz, 2015), 16/446; İbn Hanbel, *Müsned*, 3/496; 4/250; et-Tirmizî, *Sünen*, “Tefsîru'l-Kur'ân” 1, (No. 2950) 5/65; Ebû Abdîrrahmân en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), “Fedâilü'l-Kur'ân, (No. 8030), 7/285; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/72.

⁴⁹ et-Tirmizî, *Sünen*, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 1 (No. 2951) 5/66.

⁵⁰ et-Tirmizî, *Sünen*, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 1 (No. 2952), 5/66; et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/73.

⁵¹ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Hüseyin ed-Dihlevî (Delhi: Matbaatü'l-Ensâriyye, 1323), “Kitabü'l-İlm”, 5 (3652), 3/358; en-Nesâî, *Sünen*, “Fedâilü'l-Kur'ân” (No. 8032), 7/286.

5) مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ، أَوْ بِمَا لَا يَعْلَمُ فَلَبِثَ نَوًّا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Kim Kur’ân hakkında kendi reyî ile ya da bilmeden konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁵²

6) مَنْ تَكَلَّمَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Kim Kur’ân hakkında kendi reyî ile söz söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁵³

Bu rivayetler, Kur’ân ayetlerini isabetli bir izah ya da yorumla dahi olsa bilgisizce kişisel görüş ile açıklamaktan keskin bir dille sakındırmıştır. Bu rivayetlerin İbn Abbâs (68/687)⁵⁴ ve Cündeb b. Abdillâh’tan (70/689)⁵⁵ gelen tarikleri sıhhat açısından incelenmiş ve bazı şüpheler barındırdığı için temkinli yaklaşmak gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁶

Sahabe ve tabiûnun Kur’ân ayetleri hakkında söz söylemeye nasıl yaklaşıtlarına bakıldığında, bazılarının son derece mesafeli ve hassas bir duruş sergiledikleri dikkat çekmektedir. Bu duruş, yukarıda zikredilen sakındırma rivayetleriyle alakalı gözükmektedir. Hz. Ebu Bekir’in “Kur’an hakkında bilgim olmadan konuşsam hangi yer beni taşır, hangi gök beni gölgelendirir.”⁵⁷ ifadesi konu hakkındaki hassasiyetin bir örneğini sunmaktadır. Bununla birlikte Hz. Ebubekir’in bazı ayetlerle ilgili kendi görüşünü açıkladığını belirten rivayetler de bulunmaktadır. İbn Kuteybe, Hz. Ebubekir’in kastının müteşabih ayetleri kişisel görüş ile açıklamak olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Çeşitli rivayetlerde Hz. Ömer, İbn Abbâs, Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713) ve Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713?) gibi sahabe ve tabiûnun önde gelen isimlerinin Kur’ân’da anlamadıkları ayet veya kelimeler sorulduğunda, bilmediklerini ya da Kur’ân

⁵² en-Nesâî, *Sünen “Fedâilü’l-Kur’ân”* (No. 8031) 7/286.

⁵³ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/72.

⁵⁴ “Kim Kur’ân hakkında bilgi sahibi olmadan söz söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.”

⁵⁵ “Kim Allah’ın kitabı hakkında rey ile söz söylerse doğru dese de hata etmiştir.”

⁵⁶ Gürler, “Kur’ân’ın Re’y İle Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, 44-45.

⁵⁷ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü’l-Kur’ân*, thk. Mervân el-Atiyye vd. (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1995), 375, et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/72.

⁵⁸ İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhtelefi’l-hadîs*, (b.y.: el-Mektebetü’l-İslâmî-Müessesetü’l-İşrâk, 1999), 69-70, 74-75.

hakkında açıklama yapmak istemediklerini dile getirdikleri görülmektedir.⁵⁹ Bunun yanı sıra tabiûndan Mesrûk b. Ecda'dan (öl. 63/683) “*Tefsirden* sakının. Çünkü o, Allah'tan rivayet etmek demektir” ve İbrahim en-Nehaî'den (öl. 96/714) “Ashabımız *tefsirden* sakınır ve korkardı” şeklinde nakledilen ve doğrudan *tefsir* yapmaktan sakınılması gerektiğini belirten rivayetler de mevcuttur. Hişâm b. Urve (öl.146/763) “Babamın (Urve b. Zübeyr) Kur'ândan hiçbir ayeti *te'vil* ettiğini asla işitmedim” ifadesi de selef ulemasının bir kısmının Kur'ân hakkında konuşmaktan kaçındığını gösteren başka bir rivayettir.⁶⁰

Bu konuyla ilgili dikkat çeken bir diğer nokta Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) bahse konu sakındırma rivayetlerini *Fedâilü'l-Kur'ân* isimli eserinin “Kur'ân'ı rey ile *te'vil* etmek, bu meselenin keraheti ve sakıncası” başlığı altında yer vermiş olmasıdır. Bab başlığında *te'vil etmek* (رَوَى) kelimesini kullanmakla birlikte naklettiği rivayetlerde *tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin ikisinin de geçtiği görülmektedir.⁶¹ Tirmizî (öl. 279/892), Kur'ân hakkında rey ile konuşmayı yasaklayan rivayetleri tasnif ederken başlık olarak “Kur'ân'ı rey ile *tefsir* etmek hakkında gelen rivayetler” ifadesini tercih etmiş ve genel bir kullanımla her türlü açıklamayı *tefsir* olarak nitelendirmiştir.⁶² Taberî ise Tirmizî'nin aksine söz konusu rivayetleri “Kur'ân'ı rey ile *te'vil* etmenin yasaklanması konusunda rivayet edilen bazı haberler” başlığı altında incelemiştir. Müelliflerin bu farklı kullanımları, iki kelime arasında yakın veya eş anlamlılık ilişkisi olduğunu ve birbirlerinin yerine kullanılabilirdiğini destekleyen başka bir bilgidir. Ayrıca erken dönemde “rey ile *tefsir*” ifadesinin zihinlerde yerleşik bir algıya sahip olmadığını, “rey ile *te'vil*” ifadesinin de tercih edilebildiğini göstermektedir.

⁵⁹ Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 375-377.

⁶⁰ Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 375-378.

⁶¹ Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 375-378.

⁶² et-Tirmizî, *Sünen*, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 5/65-67.

3. “Kim Kur’ân’ı Kendi Reyi ile Tefsir Ederse...” Rivayetinin Değerlendirilmesi

Mâtürîdî'nin *Te'vîlât'ı* bizzat kendisinin yazmadığı öğrencilerine yaptığı takrirlerden oluştuğu bilinmektedir.⁶³ Mukaddimenin Mâtürîdî'ye nispeti konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte tefsirdeki uygulamaların mukaddimedeki açıklamalarla uyumlu olmasının ona aidiyetini gösterdiği söylenmiştir.⁶⁴ Mukaddimenin Mâtürîdî'ye ait olduğu dikkate alındığında onun “ayetler hakkında Allah şahit tutularak yapılan, tek ve kesin açıklama”⁶⁵ şeklindeki *tefsir* algısını dayandırdığı delil “ مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَبْتَوِّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ / Kim Kur’ân’ı kendi reyi ile tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın” rivayeti olmaktadır. Bu algıyı destekleyen başka rivayetler ve kullanımların varlığı bilinmekle beraber Mâtürîdî mukaddimedeki bu rivayeti zikretmeyi tercih etmiş ve kendisinden sonra etkili olacak yeni bir süreci başlatmıştır.⁶⁶

“Kim Kur’ân’ı kendi reyi ile tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın” rivayeti bir önceki başlıkta yer verdiğimiz, Mâtürîdî öncesi eserlerde nakledilen Kur’ân ayetlerini rey ile açıklamakla ilgili rivayetlerden lafız olarak farklıdır. Altı varyantını tespit ettiğimiz rivayetlerin beşinde *kâle* fiili, birinde *tekelleme* fiili geçmiştir. Bunun haricinde beş rivayette *kendi reyi ile (bi ra’yih)*, birinde *bilgi olmaksızın (bi ğayri ilm)* lafızları kullanılmıştır. Yakın anlamlı oldukları için bu lafzî farklılıklar, rivayetin doğru anlaşılması açısından sorun teşkil etmemektedir. Ancak Mâtürîdî'nin naklettiği ve ondan önce kaleme alınan eserlerde tespit edemediğimiz rivayet varyantında, diğerlerinden farklı olarak *fessera* (فسر) fiili geçmektedir. Eserin farklı yazma nüshalarında da aynı lafızlarla yer alması⁶⁷ müstensih hatası olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.⁶⁸

⁶³ Alâüddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Şerhu't-te'vîlât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 00176), 1b.

⁶⁴ Karataş, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*, 48-49; Gengil, *Tefsir Te'vil Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*, 131.

⁶⁵ es-Semerkandî, *Şerhu't-te'vîlât* (Hamidiye, 00176), 1b.

⁶⁶ Bakkal, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl*, 23; Dinç, “Mâtürîdî Bir Tefsir Geleneğinin Kurucusu mudur?”, 360.

⁶⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 00053) 1b.; a.mlf. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Kayseri: Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 43) 1b; a.mlf. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00100), 1b.; a.mlf. *Te'vîlâtü'l-*

Rivayetdeki bu kelimenin farklılığı son derece önemlidir. Çünkü İmam Mâtürîdî *tefsir* ve *te'vil* ayrımı yaparken bu rivayete dayanmış ve Kur'ân hakkında rey ile konuşmaktan maksadın *tefsir* kelimesiyle tanımladığı kısım olduğunu, dolayısıyla kerih görülen eylemin de "rey ile *tefsir*" olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Böylelikle *te'vil* tanımı içerisine giren açıklamalara meşru bir alan açarak, Kur'ân ayetlerini yorumlamanın bütünüyle yasaklanmadığını ve *te'vil* yapmakta bir sakınca bulunmadığını ortaya koymuştur. Mâtürîdî'nin çağdaşı olan Şîî müfessir Ayyâşî (öl. 320/932?) tefsirinde, içerisinde *men fessera* ifadesinin yer aldığı üç farklı rivayeti nakletmiştir.⁷⁰ "Kur'ân'ı kendi reyî ile *tefsir* eden kimse" başlığında zikrettiği söz konusu rivayetler, Mâtürîdî'nin naklettiği rivayetin yanı sıra *kâle* ile başlayan rivayetlerden de farklıdır.⁷¹ Her iki müfessirin de Semerkantlı ve aynı dönemde yaşamış olmaları, o bölgede ayetleri kişisel görüş ile açıklamaktan sakındıran rivayetlerin *fessera* fiili ile meşhur olduğuna işaret edebilir.⁷²

Söz konusu rivayetle ilgili diğer bir mesele Mâtürîdî'nin rivayeti zayıf hadislerde kullanılan temrîz sîgası ile (قيل) nakletmesidir. Sadece bu rivayeti değil, genel olarak tefsirinde rivayetleri *ruviye*,⁷³ *kîle*,⁷⁴ *zükira*,⁷⁵ *câe*⁷⁶ gibi temrîz sigalarıyla zikretmiştir.⁷⁷ İbn Salâh (öl. 643/1245) kendi yaşadığı 7. asırda ve birkaç asır öncesinde hadisleri senetleriyle nakletmenin sıhhatini

Kur'ân (İstanbul: Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 0036), 1b. a.mlf. *Te'vilâtü ehli's-Sünne* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00010), 1b.

⁶⁸ Kırca, "Ebû Mansur El-Maturîdî'nin Tefsir ve Tevil Anlayışı", 290.

⁶⁹ es-Semerkandî, *Şerhu't-te'vilât* (Hamidiye, 00176), 2a.

⁷⁰ Muhammed b. Mesud el-Ayyâşî es-Semerkandî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, thk. Kısmü'd-Dirâseti'l-İslâmiyye (Kum: Müessesetü'l-Bi'se, 1421), 1/95-96.

⁷¹ Rivayetler şöyledir:

1. من فسر القرآن برأيه فأصاب لم يُوجر، وإن أخطأ كان إثمه عليه

2. من فسر القرآن برأيه فأصاب لم يُوجر، وإن أخطأ فهو أبعد من السماء

3. من حكم برأيه بين اثنين فقد كفر، و من فسر آية من كتاب الله فقد كفر

⁷² Ayrıca bkz. Gengil, *Tefsir Te'vil Ayırımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*, 138.

⁷³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/349, 1/490-492, 2/239, 2/263.

⁷⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/482, 1/484-486, 1/489, 2/223, 2/227.

⁷⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/222, 2/225, 2/259.

⁷⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/380.

⁷⁷ Mairambek Jusupov, *Mâtürîdî'nin Te'vilât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı - Nisâ Sûresi Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 110.

ortaya koymak için değil Müslümanlara özgü bu yöntemi devam ettirmek amacı taşıdığını söylemiştir.⁷⁸ Ancak Mâtürîdî'nin asrında ve yaşadığı çevrede hadislerin senetle nakli konusunda titiz bir yaklaşım sergilenmektedir. Ayrıca vefat ettiği 4. asrın başları senedin terki için oldukça erken bir dönem sayılmıştır.⁷⁹

Mâtürîdî'nin temrîz sîgasıyla naklettiği ... من فسر القرآن rivayetini Ebu'l-Leys es-Semerkindî (öl. 373/983), *Bahru'l-ulûm* tefsirinin mukaddimesinde tabiûn tabakasından Ebû Sâlih'in İbn Abbâs'tan naklettiğini gösteren muallak merfû bir senetle zikretmiştir.⁸⁰ Ravi Ebû Sâlih Zekvân es-Semmân, İbn Abbâs'tan hadis rivayet etmiş sika⁸¹ bir ravi olmakla birlikte, mezkûr senette, sonraki tabakalardan ravilerin zikredilmemesi, senedi zayıf konumuna düşürmektedir. Ayrıca Kur'ân ayetlerini rey ile açıklamaktan sakındıran diğer rivayet varyantlarının senetlerinde de ravi Ebû Sâlih yer almamaktadır. Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâü ulûmi'd-dîn* eserinde "Kur'ân'ı anlamak ve nakil olmaksızın rey ile tefsir etmek" başlığında *fessera* lafzıyla rastladığımız bu rivayetin,⁸² Irâkî (öl. 806/1404) tarafından yapılan tahricinde de Tirmizî, Ebû Davûd (öl. 275/889) ve Nesâî'de (öl. 303/915) geçen ve ... مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ şeklinde başlayan rivayetler kaynak gösterilmiştir.⁸³ Başka bir değerlendirme de Kur'ân ayetleri hakkında rey ile söz söylemekten sakındıran bütün rivayetlerin, ayetlerle ilgili açıklama yaparken ihtiyatlı davranılmasını sağlamak amacıyla, selefın mevku f rivayetleri Hz. Peygamber'e ref etmesinin bir sonucu olduğu şeklindedir. İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) "Kim Kur'ân hakkında bilgi sahibi olmadan

⁷⁸ Takıyyüddîn 'Osmân İbn Abdırrahmân İbn Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fi ulûmi'l-hadis*, thk. Nureddin İtr (Suriye: Dâru'l-fikr, 1986), 62, 183.

⁷⁹ Tunahan Erdoğın, *İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Hadis* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021) 72.

⁸⁰ Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm*, thk. Şeyh Ali Muhammed vd. (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmıyye, 1994), 1/73.

⁸¹ Ebû Muhammed İbn Ebi Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbâd: Matbaatu Meclisü Dâirati'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1952), 3/450, 451.

⁸² Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü ulumi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.) 1/37, 1/289.

⁸³ Zeynüddin el-İrâkî, *Tahrîcu ehâdisü'l-ihyâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 48.

söz söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın” rivayetini İbn Abbâs’a dayan-
dırması bu çıkarımın delillerinden sayılmıştır.⁸⁴

Mâtürîdî'nin naklettiği ... من فسر القرآن varyantı kendisinden sonra gelen bazı müelliflerin eserlerine de girmiştir. Ondan önceki eserlerde göremediğimiz bu varyant, ondan sonra gelen Semerkandî, Ragıp el-İsfehânî (öl. 502/1109), Ömer en-Nesefî (öl. 537/1142) Râzî (öl. 606/1210), Zürkânî (öl. 1948), Zehebî, (öl. 1977) gibi müelliflerin eserlerinde bulunmaktadır.⁸⁵ Tefsir eserlerinin yanısıra Hanefî usulcüler Debûsî (öl. 430/1039), Serahsî (öl. 571/1176) ve Gazzâlî'nin usul eserlerinde kıyas, ruhsat ve azimet konularında ayetleri nazır ve istidlâle dayanan rey ile *te'vil* etmenin cevazına delil olarak bu rivayetin doğrudan Hz. Peygambere nispetle yer aldığı görülmektedir.⁸⁶ Ayrıca bazı eserlerde ... مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ... diye başlayan diğer rivayetlerin de süreç içerisinde مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ... formuna dönüştüğü dikkatleri çekmektedir.⁸⁷ *Te'vilât*'ın Türkçe tercümesinde ve bazı akademik çalışmalarda da Mâtürîdî'nin naklettiği rivayetin kaynağı olarak ... مَنْ قَالَ varyantına atıf yapıldığı görülmektedir.⁸⁸

⁸⁴ Gürler, “Kur’ân’ın Re’y İle Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, 45.

⁸⁵ es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 1/73; Ebu'l-Kâsım Râgıp el-İsfehânî, *Tefsîru Râgıp el-İsfehânî*, thk. Muhammed Abdilaziz vd. (Mısır: Tantâ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1999) 1/37; Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, *et-Teyşîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb vd. (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019), 1/15; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâü't-türâsî'l-arabî, 1420), 7/148, Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve şurakâih, ts.), 2/93; Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kâhire: Mektebetü Vehb, ts.) 2/43.

⁸⁶ Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2001), 169, 262, 395; Ebû Bekr Muhammed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Haydarâbâd: Matbaatu Dâiratu'l-Meârifî'l-Nu'mâniyye), 1/127, 2/121; el-Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Hito (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muâsır, 1998), 427.

⁸⁷ Râgıp el-İsfehânî, *Tefsîr*, 1/37; Bedrüddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (b.y.: Dâru İhyâü'l-kütübî'l-arabiyye, 1957) 2/164.

⁸⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 1/3; Dinç, “Mâtürîdî Bir Tefsir Geleneğinin Kurucusu mudur?”, 352.

Mâtürîdî, nakletmeyi tercih ettiği rivayet ile hem Kur'ân'ı açıklama ilminin adı olan hem de bu ilmin en temel kavramını ifade eden *tefsir* kelimesini tanımlamış ve *te'vil* ile sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Bu seçimin, kendisinden sonra kaleme alınan ilmi literatüre etki ettiği açıktır. Burada temel soru şudur: Önceki eserlerde geçmeyen bu varyanta Mâtürîdî nasıl ve neden yer vermiştir?

Mâtürîdî'den önce ya da çağdaşı olan eserlerde *tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin kimi eserlerde eş ya da yakın anlamlı, kimi eser ve söylemlerde farklı anlamlarda kullanıldığını gördük. Şunu kesin olarak söylemek mümkün olabilir: Erken dönemde bu kelimeler arasında mutlak bir ayrım bulunmamaktadır ve böyle bir ayrım ihtiyacına ya da kavramsal bir ihtilafa işaret eden açık bir veri de mevcut değildir. Bazı araştırmacılar, Mâtürîdî'nin açıklamalarına *kîle* lafzı ile başlamasını (هو ما قيل: التفسير للصحابة) *tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin ayrımının ondan önceki döneme ait olduğuna işaret saymışlardır.⁸⁹ *Tefsir-te'vil* ayrımına yönelik bir ihtilaf ondan öncesinde varsa da bu konuda ilk sistematik açıklamayı yapan Mâtürîdî olduğu anlaşılmaktadır.

Alâüddîn es-Semerkindî (öl. 539/1144) *Te'vilât* üzerine yazdığı şerhte, Mâtürîdî'nin yaklaşımını daha ayrıntılı izah etmiştir. Eserinde Hz. Peygamber'in ... من فسر القرآن... hadisi dolayısıyla ayetlerin manaları konusunda rey ile istinbatta bulunan kimselerin çözmesi gereken sorunlar olduğunu belirtmiştir. Sahabe ve tabiûnun ayetlerden rey ile çıkarımda bulduklarını ve zikrettikleri görüşlerin hepsiyle ilgili de merfû hadis olmadığını vurgulayarak, selefın rey ile *tefsir* yaptıklarını ifade etmiştir. Bu durumda hadiste zikredilen rey ile *tefsiri* yasaklayan uyarı ile ümmetin uygulaması ve icmaı arasında tenakuz bulunmaktadır.⁹⁰ Semerkandî bu tenakuzu gidermek amacıyla üç farklı yaklaşım geliştirildiğini belirtmiştir.

İlk yaklaşıma göre hadis sahih değildir. Çünkü rey ile *tefsir* konusunda ümmetin amelî icmaı vardır ve icma haber-i vahid karşısında kesin delil sayılır. İkinci yaklaşıma göre hadis, muttasıl merfû bir senetle nakledilmiştir. Selef ve ulemanın rey ile yaptıkları istinbatlar, *tefsir* değil *te'vidir*. *Tefsir* ile *te'vilin*

⁸⁹ Büyük, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı", 216- 220.

⁹⁰ es-Semerkindî, *Şerhu't-te'vilât* (Hamidiye, 00176), 1b.

arası ayrılarak tenakuz giderilir. Üçüncü yaklaşım, hadis ile ümmetin icmanının arasını açmamak için *tefsir* ile *te'vilin* arasını ayırmamıştır. Rey ile *tefsirden* maksat muhkem ayetlere, mütevatir hadislere ve ümmetin icmana dayanan usullere arzitmeksizin mücerred akılla yapılan *tefsirdir*. Bu görüş sahipleri rey ile *tefsiri*, mezmûm ve mahmûd olarak ikiye ayırmışlar ve hadiste kastedilenin mezmûm olan yani hiçbir bilgiye dayanmayan mücerred akılla yapılan *tefsir* olduğunu belirtmişlerdir.⁹¹

Mâtürîdî ikinci görüş olan; rivayeti sahih kabul edip *tefsir* ile *te'vilin* arasını ayıran görüşü kabul etmiş ve buna göre bir tanımlama yapmıştır. Semerkandî, bu ayrıma göre *tefsirin*, nüzûle şahit olanların sebab-i nüzûlden haber vermesi olduğunu, bu bilgilerin nüzûle şahitlik edenlere isnad edilmeksizin zikredilmesinin rey ile *tefsir* sayılarak söz konusu hadisin kapsamına gireceğini söylemiştir. Lafzın zahirinin taşıdığı manalardan biriyle açıklamak olarak tanımladığı *te'vilin* gerekliliğine gerekçe olarak; insanların bilmeye ihtiyaç duyduğu amelî ya da itikâdî konular bulunduğunu ve Allah'ın insanların ihtiyacı olan tüm meseleleri Kur'ân'a hamletmesini göstermiştir. *Tefsirin* hilafına başka bir açıklama olmayıp *tefsirde* mananın tek olduğunu, *te'vilde* ise lafzın taşıdığı manalar beyan edildiğini, iki vecihten birinin kesin olamayacağını belirtmiştir. Bundan dolayı Mâtürîdî'nin eserine *tefsir* değil, *Te'vilât* adını vererek hadisin kapsamına girmekten sakındığını bildirmiştir.⁹²

Semerkandî'nin beyanına göre Mâtürîdî, ayetleri rey ile açıklamaktan sakındıran rivayetleri muttasıl merfû bir senetle nakledilmiş görerek sahih kabul etmektedir. *Tefsiri* tanımlarken ... من فسر القرآن rivayeti ile delil getirmesi bunun göstergesidir. Ne var ki, rivayetin bu varyantında bulunan tek kelime fark, merkezî bir önem sahiptir ve *tefsiri*, sahabeye has kılarak dar bir anlamda tanımlamasına imkân vermiştir. Bu aşamada Mâtürîdî'yi *fessera* lafzının yer aldığı varyantı tercih etmeye sevk eden etken, Kur'ân'ın yorumlanmasına duyulan ihtiyaç ve *tefsir* ilminin oluşumuna zemin hazırlayan unsurlarla aynı olmalıdır.⁹³ Çünkü insanların ortaya çıkan yeni meselelerinin olması,

⁹¹ es-Semerkandî, *Şerhu't-te'vilât* (Hamidiye, 00176), 1b.

⁹² es-Semerkandî, *Şerhu't-te'vilât* (Hamidiye, 00176), 2a.

⁹³ Karataş, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*, 52; Gengil, *Tefsir Te'vil Ayırımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*, 138; Bakkal, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl*, 22.

Kur'ân'da farklı yorumlamalara imkân veren ayetlerin varlığı, her mezhebin kendi görüşünü Kur'ân'a dayandırması, siyasî ve itikâdî ortamın etkileri, hakim paradigmanın *te'vile* karşı çıkması, Kur'ân ayetleri hakkında açıklama yapmayı ve "tefsir" ilminin ortaya çıkmasını gerekli kılmıştır. Hz. Peygamberden ve sahabeden *te'vil* ile ilgili bazı olumsuz rivayetlerin gelmesi de Mâtürîdî'yi *te'vil* kelimesini öznel ve yanlışlanabilir Kur'ân açıklamalarına hasretme yoluna sevk etmiş görünmektedir.⁹⁴ Örneğin; "Kur'ân'ı öğrenecekler ve Allah'ın indirdiğinin dışında *te'vil* edecekler."⁹⁵ "Her nesilden adil kimseler bu ilmi sonraki nesillere aktaracak, onu aşırıların tahrifinden, sapkınların haksız biçimde kendilerine mal etmelerinden ve cahillerin *te'villerinden* koruyacaklardır."⁹⁶ ve "İçinizden biri Kur'ân'ın tenzili için savaştığı gibi, *te'vili* için de savaşacaktır."⁹⁷ şeklindeki rivayetlerde *te'vil*; yanlışlanabilir, hatalı ve indî yorumları da kapsayan geniş bir anlamda kullanılmıştır. Aralarında belirgin bir ayırım tespit edememekle birlikte, *tefsir* kelimesi hakkında benzer bir çıkarıma varmak mümkün değildir. Özellikle sahabenin *tefsirden* sakındığını haber veren ve *tefsirin* Allah'tan rivayet etmek anlamına geldiğini belirten açıklamaların da mevcudiyeti göz önünde bulundurulduğunda; *te'vil* kelimesini doğru ve yanlış ihtimallerin her ikisini de içeren bir yorum, *tefsiri* ise rivayete dayalı kesin açıklamaları tanımlayan bir kavram olarak görmüş olmalıdır.

Sahabe ve tabiûnun da rey ile *tefsir* yaptıklarına dikkat çeken Semerkandî, Mâtürîdî'nin *tefsirde* tek anlam olduğunu söylemesiyle ilgili bir açıklama yapmamaktadır. Sahabenin *tefsir* yapabilmesi, nüzûle şahit olmaları ve sebab-i nüzûl ile ilgili haberleri nakletmelerinden dolayı olsa dahi, bir ayetle ilgili birden fazla sebab-i nüzûl rivayeti olduğu vâkidir. Mâtürîdî'nin buradaki sahabe ifadesini mutlak kullanmadığı, Hz. Peygamberle Kur'ân'ın ne demek istediğini bilecek kadar vakit geçirmiş ve ayetin nüzûlü esnasında orada bulunan ya da sebab-i nüzûlü doğrudan Hz. Peygambere sorarak öğrenen

⁹⁴ Mustafa Müslim, *Menâhîcu'l-müfessirîn* (el-kısmü'l-evvel-fî asrî's-sahabe), (Riyad: Daru'l-Müslimin, 1415), 41-42; Hikmet Koçyiğit, "Tefsirin İşlevi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2011), 173; Gengil, *Tefsir Te'vil Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*, 126-131.

⁹⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, 28/632.

⁹⁶ el-Beyhakî, *Sünen*, 10/353.

⁹⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, 17/360.

sahabe olduğu ifade edilmiştir.⁹⁸ Sahabenin kişisel görüşlerine dayanarak yaptıkları açıklamaları ise ortaya koyduğu ayrıma uygun şekilde *te'vil* olarak nitelendirmiştir.⁹⁹

Sonuç

Bu çalışmada İmam Mâtürîdî'nin *tefsir* ve *te'vil* kavramları arasında ayırım yaparken istidlâlde bulunduğu “ مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ / Kim Kur'ân'ı rey ile tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın” rivayeti sıhhati, kendisinden sonraki literatüre etkileri ve tercih edilme sebebi bakımından incelenmiştir.

Mâtürîdî öncesi dönemde *tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin farklı anlam ve kullanım alanları olmakla birlikte, Kur'ân ayetlerini açıklama sadedinde zikredildiği durumlarda eş ya da yakın anlamlı bir kullanıma sahip oldukları görülmektedir. Ancak mutlak bir eş ya da yakın anlamlılık ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir. Rivayetlerden, *te'vilin* daha geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu, bazen bir lafızdan doğru yorumun yanı sıra hatalı, yanlışlanabilir yorumlar çıkarmayı da kapsadığı anlaşılmaktadır. *Tefsir* kelimesi de bir lafzın birden fazla açıklaması için kullanılmasına rağmen, bu farklılıklar hata değil çeşitlilik olarak görülmektedir. *Tefsirde*, *te'vilde* yapılanın aksine ayetlerle ilgili söz konusu çeşitliliklere karşı bir red ya da tenkit yapılmamakta müfessirlerin ihtilafı normal karşılanmaktadır. Bu açıdan *tefsir* kelimesinin kabul edilebilir izah çeşitliliğini kastettiği söylenebilir. Bu nüansın Mâtürîdî'nin *tefsir* ve *te'vil* kelimelerine yaptığı tanımda etkili olması muhtemeldir. Ancak Mâtürîdî tefsirin sahabeye ait olduğunu ve tefsirde tek anlam olduğunu söyleyerek ayetle ilgili rivayet ya da açıklama çeşitliliğini *tefsir* tanımının dışında bırakmaktadır. Bu daraltma, bir ayetle ilgili gelen farklı sebab-i nüzûl rivayetlerinde ayetin nüzûlünü bizzat gören ya da Hz. Peygamberden öğrenen sahabenin rivayetlerini dikkate alması ve sahabenin kendi görüşlerine dayanarak yaptıkları açıklamaları *te'vil* olarak değerlendirmesi sonucunu doğurmuştur.

Mâtürîdî *tefsiri*; “ayet hakkında Allah şahit tutularak yapılan tek ve kesin açıklama” şeklinde tanımlarken “Kim Kur'ân'ı kendi reyi ile tefsir ederse cehen-

⁹⁸ Gengil, *Tefsir Te'vil Ayırımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*, 133-135.

⁹⁹ Karataş, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*, 55-56; Gengil, *Tefsir Te'vil Ayırımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*, 135-137.

nemdeki yerine hazırlansın” rivayetini zikretmiş ve *rey ile tefsirden* sakınmak gerektiğini vurgulamıştır. Kur’ân hakkında *rey* ile konuşmaktan sakındıran çeşitli rivayetler varid olmakla birlikte, Mâtürîdî öncesi eserlerde geçen söz konusu rivayetlerde *fessera* fiili değil, *kâle* ve *tekelleme* fiilleri geçmektedir. Bundan dolayı rivayetlerde sakındırılan durumun mutlak olarak Mâtürîdî’nin *tefsir* tanımına giren açıklamalar olduğu söylenemez.

Mâtürîdî’nin “*Kim Kur’ân’ı kendi reyi ile tefsir ederse...*” rivayetini temriz sigasıyla zikretmesi, rivayetin bu lafızlarla hadis eserlerinde yer almaması, ondan sonra gelen Ebu’l-Leys es-Semerkandî’nin müellif tarafından birçok ravinin atlandığı muallak bir senetle nakletmesi bu rivayete ihtiyatla yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Buna rağmen Mâtürîdî sonrası dönemde hem tefsir alanında hem diğer ilim dallarında yazılan eserlerde rivayetin bu varyantının geçtiği görülmektedir. Söz konusu rivayetin, Mâtürîdî’nin mukaddimesinin etkisi ile yaygınlaşmış olması muhtemeldir.

Mâtürîdî, döneminde ortaya çıkmış yeni gelişmeler ve sorunlarla ilişkili olarak bir yanda Kur’ân’ın yorumlanmasına duyulan ihtiyacı, diğer yanda Kur’ân ayetleri hakkında *rey* ile söz söylemeyi sakındıran rivayetlerin mevcudiyetini göz ardı edememesi gibi nedenlerle rivayeti manen nakletmiş olmalıdır. Öyle anlaşılmaktadır ki; Mâtürîdî Kur’ân ayetlerini dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yorumlamayı mümkün kılacak bir çıkış yolu aramıştır. Bu doğrultuda onun söz konusu rivayeti senetsiz bir şekilde ve kendisinden önce yaygın olmayan *fessera* fiili ile manen aktarmış olması, selefın kullanımlarında ayırt edilebilecek ölçüde var olan *tefsir-te’vil* ayırımından destek alarak Kur’ân ayetlerine dair açıklamalar yapabilmek üzere meşru bir alan açabilmesini sağlayan bilinçli bir tercih olarak görülmektedir. Ayrıca Mâtürîdî ile aynı dönemde ve aynı coğrafyada yaşamış olan Şîî müfessir Ayyâşî’nin farklı lafızlarla da olsa içerisinde *men fessera* ifadesinin geçtiği rivayetlere tefsirinde yer vermesi, Mâtürîdî’nin bu rivayeti naklederken başka rivayetlerden destek almasına olanak sağlamış olabilir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 2001.

- el-Ayyâşî, Muhammed b. Mesud es-Semerkindî. *Tefsîru'l-Ayyâşî*. thk. Kısmü'd-Dirâseti'l-İslâmiyye. 3 Cilt. Kum: Müessesetü'l-Bî'se, 1421.
- Bakkal, Mustafa Cihad. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Büyük, Enes. "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Bunun Te'vîlât'teki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 213-232.
- Büyük, Enes. "Reyle Tefsiri Yasaklayan Rivayet Bağlamında Rey-Tefsir İlişkisi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019), 643-671.
- Büyük, Enes. "el-Hüseyin b. el-Fadl el-Becelî'nin (ö. 282/896) Hayatı, Tefsirciliği ve Tefsir Tarihine Etkisi". *Diyanet İlmî Dergi* 59 (2023), 57-88.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 67-93.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Demirtaş, Fatma. *Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Öncesinde Pratik Boyut İle Dilsel Kullanımın İzleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Dinç, Ömer. "Mâtürîdî Bir Tefsir Geleneğinin Kurucusu mudur? Mâtürîdî'yi Esas Alması Bağlamında Ömer en-Nesefî'nin Te'vil Meselesine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2022), 341-364.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Hüseyin ed-Dihlevî, 4 Cilt. Delhi: Matbaatü'l-Ensâriyye, 1323.
- ed-Debûsî, Ebû Zeyd. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- el-Beyhakî, Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım. 2003.

- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Dîb el-Bağa. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesir, Dâru'l-yemâme, 1994.
- el-Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâü ulumi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Hito. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muâsir, 3 Basım, 1998.
- Gengil, Veysel. *Tefsir Te'vil Ayrımı Bağlamında Mâturîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Gürler, Kadir. "Kur'ân'ın Re'y İle Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2004/1), 17-46.
- el-İrâkî, Zeynüddin. *Tahrîcu ehâdisü'l-ihyâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Râgıp. *Tefsîru Râgıp el-İsfehânî*. thk. Muhammed Abdilaziz vd. 6 Cilt. Mısır: Tantâ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1999.
- Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmîrî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut ts.
- İbn Düreyd el-Ezdi. *Cemheretü'l-luğa*. thk. Remzî Münîr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Meclisü Dâirati'l-Meârifi'l-Usmâniyye, 1. Basım, 1952.
- İbn Salâh. Takıyyüddîn Osmân İbn Abdirrahmân eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh fî ulûmi'l-hadîs*. thk. Nureddin İtır. Suriye: Dâru'l-fikr, 1986.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef*. thk. Nâsır İbn Abdilaziz. 25 Cilt. Riyad: Dâru Künûz, 2015.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî. *Cerâsîm*. thk. Muhammed Câsim. 2 Cilt. Dımaşk: el-Vezâretü's-Sekâfe, ts.

- İbn Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs*. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî-Müessesetü'l-İşrâk, 2. Basım, 1999.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî. *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Es-Seyyid Ahmed Sakir. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemsüddîn, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu Bekir. *ez-Zâhir fî meânî kelimeti'n-nâs*. thk. Hâtim Sâlih. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Karataş, Ali. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*. Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. 2010.
- Kâsım b. Sellâm, Ebu Ubeyd. *Fedâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-Atiyye vd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1995.
- Kâsım b. Sellâm, Ebu Ubeyd. *Ğarîbu'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. 4 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1964.
- Kırca, Celal. "Ebû Mansur El-Maturîdî'nin Tefsir ve Tevil Anlayışı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 281-295.
- Koçyiğit, Hikmet. "Tefsirin İşlevi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2011), 169-204.
- Kulinich, Alena. "Personal Opinion in Qur'anic Exegesis: Medieval Debates and Interpretations of al-Tafsîr bi-l-Ra'y". *Der Islam* 99/2 (2022), 476-513.
- Kurt, Mustafa. *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Ma'mer b. Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Muhammed Sami Emin el-Hancı, 1959.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellum. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü ehli's-sünne*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00010. 1a-755a.
- el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 0036. 1a-730a.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Kayseri: Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 43. 1a-690a.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 00053, 1a-478a.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00100. 1a-974a.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu, ed. Yusuf Şevki Yavuz. 17 Cilt. İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Mahmud Şehhâte, 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi'-Turâs, 1423.
- Mustafa, Öztürk. *Kur'ân ve Aşırı Yorum- Tefsirde Bâtinîlik ve Bâtınî Te'vil Geleneği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- el-Muhâsibî, Hâris. *Fehmü'l-Kur'ân ve meânih*. thk. Hüseyin Kuvvetli. Beyrut: Dâru'l-Kindî, Dâru'l-Fikr, 1398.
- Müslim, Mustafa. *Menâhîcu'l-müfessirîn*. (el-kısmü'l-evvel-fi asri's-sahabe). Riyad: Daru'l-Müslimin, 1415.
- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- en-Nesefî, Ebû Hafs Ömer. *et-Teyisîr fi't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb vd. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- er-Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâü't-türâsî'l-arabî, 3. Basım, 1420.
- es-Semerkandî, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed. *Şerhu't-te'vilât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 00176. 1a-880a.

- es-Semerkindî, Ebu'l-Leys. *Bahru'l-'ulûm*. thk. Şeyh Ali Muhammed vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Dâiratu'l-Meârifî'l-Nu'mâniyye, ts.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 2001.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Yahyâ b. Sellâm. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmîyye, 2004.
- ez-Zehebî, Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Vehb, ts.
- ez-Zerkeşî, Bedrüddin. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. b.y.: Dâru İhyâu'l-kütübî'l-arabiyye, 1957.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve şüarakâ, 3. Basım, ts.
- Zeyd b. Ali. *Tefsîru ğarîbi'l-Ķur'âni'l-mecîd*, thk. Muhammed Yûsufuddîn. Haydarâbâd: y.y., 2001.